

Δεν διασχίσαμε εμείς τα σύνορα, τα σύνορα διέσχισαν εμάς.

Τα σύνορα δεν εσώκλειαν πάντοτε εθνικές περιοχές ούτε είχαν γραμμική μορφή, όπως παρουσιάζονται σήμερα στους πολιτικούς χάρτες. Στην Ευρώπη του Μεσαίωνα το σύνορο μπορούσε να είναι ένα φράγμα, ένα τείχος, ένα οχυρό, μια τάφος ή μια ακατοίκητη ζώνη και να περικλείει μια πόλη, ένα βασίλειο, μια ενορία, ένα δουκάτο ή ένα φέουδο, μεταξύ άλλων. Η υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης της Βεστφαλίας το 1648 εισάγει στην Ευρώπη την έννοια του έθνους-κράτους και της εδαφοκυριαρχίας επί αυστηρά οριοθετημένων περιοχών. Τα όρια και η εδαφοκυριαρχία προϋποθέτουν έναν ορθολογισμό και μια αποδοχή των αρχών ιδιοκτησίας –ατομικής και συλλογικής– επί του εδάφους και των προνομίων που πηγάζουν από αυτό, κάτι που δεν υπήρχε σε όλες τις κοινωνίες και τους πολιτισμούς. Ήταν μια «δυτική» προσέγγιση ορίων/συνόρων με καταβολές κυρίως από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία (για περισσότερα βλ. Χατζημιχάλης, 2009). Σταδιακά εντός Ευρώπης οι προηγούμενες μορφές οριοθέτησης του χώρου, που ήταν πολύ πιο σημαντικές από τα εθνικά σύνορα, αρχίζουν να χάνουν τη σημασία τους όσον αφορά τη συλλογή φόρων, την καταγραφή του πληθυσμού και τη στρατιωτική οργάνωση (Walters, 2002).

Ταυτόχρονα, η αποικιοκρατία της Ευρώπης επιβάλλει τη δημιουργία εθνών-κρατών και, κατά συνέπεια, τη χάραξη συνόρων σε ολόκληρες ηπείρους όπου, μέχρι τότε, η οργάνωση του χώρου αλλά και της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής γινόταν με τελείως διαφορετικούς όρους. Έτσι, τα περισσότερα από τα υπάρχοντα πολιτικά σύνορα εκτός Ευρώπης δημιουργήθηκαν από τα ευρωπαϊκά κράτη, σε τέτοιο βαθμό, ώστε είναι δύσκολο να βρεθεί ένα διεθνές σύνορο το οποίο δεν έχει ευθέως συμπεριλάβει ένα ευρωπαϊκό κράτος σε κάποιο στάδιο της διαμόρφωσής του (Paasi, 2005a). Για παράδειγμα, το 42% του συνολικού μήκους των συνόρων στην Αφρική έχουν χαραχτεί με βάση παράλληλους, ισημερινούς και ισαπέχουσες ευθείες, χωρίς να λαμβάνονται καθόλου υπόψη τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του τόπου, ενώ το 37% των χερσαίων συνόρων επιβλήθηκαν στην Αφρική από τις βρετανικές ή τις γαλλικές αποικιοκρατικές δυνάμεις, οι οποίες ενδιαφέρονταν μόνο για το μίσρασμα του εδάφους μεταξύ τους (Kolossou, 2005).

Στο κείμενο αυτό επιχειρώ να ακολουθήσω -σχηματικά και προφανώς με ελλείψεις όπως κάθε σχηματοποίηση- την συζήτηση γύρω από την έννοια του συνόρου. Βασικό μέλημα του κειμένου είναι όχι απλά να παρουσιάσει μια συζήτηση αλλά να την τοποθετεί ταυτόχρονα στο "πλαίσιο" της εποχής της, να αναδεικνύει το πως οι θεωρητικές συζητήσεις για τα σύνορα διαπλέκονται με την εποχή τους και τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές σχέσεις της κάθε περιόδου.

Ιστορίες συνόρων

*Τα σύνορα είναι στην πραγματικότητα η κόψη του ξυραφιού στην οποία αιωρούνται όλα τα μοντέρνα ζητήματα του πολέμου ή της ειρήνης, της ζωής ή του θανάτου των εθνών (...)
Έτσι όπως η προστασία του σπιτιού αποτελεί ζωτική ανάγκη κάθε πολίτη, έτσι και η ακεραιότητα των συνόρων είναι όρος ύπαρξης του κράτους.
(Curzon 1908, σ.7)*

Το πρώτο βιβλίο που γράφτηκε για τα σύνορα είχε τίτλο *Frontiers*. Συγγραφέας του ήταν ο Lord Curzon of Kedleston, ο οποίος διατέλεσε το μεγαλύτερο μέρος της καριέρας του όντας αρχικά

γραμματέας και αργότερα αντιβασιλέας των Ινδιών. Το 1905 επέστρεψε στην Αγγλία όπου και ηγήθηκε της εκστρατείας ενάντια στο κίνημα για την ψήφο των γυναικών (suffrage) στη Βουλή των Λόρδων. Η συζήτηση για τα σύνορα από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι περίπου τα μέσα του 20ού εκτυλίσσεται εντός συντηρητικών κύκλων, από πολιτικούς ή επιστήμονες, κυρίως άντρες, που κατέχουν θέσεις-κλειδιά στους διοικητικούς μηχανισμούς των ιμπεριαλιστικών και αποικιοκρατικών χωρών. Βασικό μέλημα εκείνης της περιόδου είναι η χάραξη των συνόρων: Να καθοριστούν οι συνοριογραμμές και να αξιολογηθούν τα διάφορα εθνικά σύνορα με στρατιωτικούς όρους κυρίως με βάση τη γεωμορφολογία τους. Έτσι οι έρημοι ή τα απόκρημνα βουνά χαρακτηρίζονται ως καλά και ισχυρά σύνορα σε αντίθεση με τα "τεχνητά" σύνορα που παρουσιάζονται ως λιγότερο ανθεκτικά.

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλιών το καλοκαίρι του 1919 σήμανε και το τέλος των μεγάλων αυτοκρατοριών στην Ευρώπη: η Γερμανική, η Ρωσική, η Αυστροουγγρική και η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν υπήρχαν πια· οι δύο πρώτες έχασαν σημαντικό μέρος των εδαφών τους και οι δύο τελευταίες διαμελίστηκαν σε νέα, μικρότερα κράτη. Ο χάρτης της Ευρώπης ξαναφτιάχτηκε εκείνη την περίοδο, με χαράξεις νέων συνόρων και δημιουργία νέων κρατών.

Η κυρίαρχη άποψη των μελών της συνόδου των Βερσαλιών ήταν η χάραξη συνόρων γύρω από ήδη υπάρχουσες εθνικές ομάδες. Ο ορισμός, όμως, της εθνικής ομάδας πριν την ύπαρξη του έθνους-κράτους ήταν πολύ σχετικός, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στα Βαλκάνια. Από τον 19ο αιώνα μέχρι και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πάνω από 200 διαφορετικοί εθνογραφικοί χάρτες της περιοχής των Βαλκανίων συνταγμένοι από συγκρουόμενες γεωπολιτικές σκοπιές προσπαθούν να επηρεάσουν τη χάραξη των συνόρων της περιοχής (Γερολύμπου, Καλογήρου & Χατζημιχάλης 1988). Σε κάποιους από αυτούς τους χάρτες και στις αντίστοιχες στατιστικές η εθνικότητα ορίζεται με βάση τη γλώσσα, σε άλλους με βάση τη θρησκεία, ανάλογα το συντάκτη και τις επιδιώξεις της εξουσίας που υπηρετεί. Ο άγγλος γεωγράφος H.R. Wilkinson (1951) έχει συγκεντρώσει τους περισσότερους από αυτούς –και τους έχει επανασχεδιάσει με ίδια σύμβολα– σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη όπου η σχέση πολιτικής, χάραξης συνόρων και γεωγραφίας είναι εύγλωττη. Ειδικά η περιοχή της Μακεδονίας, τόσο λόγω της γεωγραφικής της θέσης ως περάσματος από την Κεντρική Ευρώπη στο Αιγαίο όσο και λόγω του σχετικού παραγωγικού δυναμισμού της εκείνη την περίοδο, αποτελεί «επίδικο» για τα νεοσύστατα τότε κράτη.

Στην περίοδο μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, όπου ο λειτουργισμός είναι ένα ρεύμα σκέψης με επιρροή τόσο στις Διεθνείς Σχέσεις όσο και στην κοινωνιολογία, η συζήτηση για τα σύνορα κάνει μια σημαντική στροφή προς τη μελέτη των λειτουργιών τους. Όπως αναφέρει ο W. Boggs (1932), μέχρι τότε όλη η έρευνα για τα σύνορα ήταν προσανατολισμένη στα διεθνή σύνορα θεωρώντας ότι οι λειτουργίες τους είναι ομοιόμορφες και στατικές. Προτείνει, λοιπόν, πως τα σύνορα πρέπει να μελετηθούν σφαιρικά και να συμπεριληφθούν όλα τα είδη συνόρων και όλες οι λειτουργίες τους – μια πρόταση που, αν και με διαφορετικές διατυπώσεις, εμφανίζεται και σε τωρινά κείμενα της βιβλιογραφίας.

Ο Julian Minghi το 1963 δημοσιεύει ένα από τα πρώτα άρθρα όπου επιχειρεί μια επισκόπηση της μέχρι τότε βιβλιογραφίας ενώ ταυτόχρονα είναι ίσως η πρώτη φορά που αναφέρεται ο όρος Boundary Studies που αργότερα, αλλάζοντας σε Border Studies, θα χαρακτηρίσει τον αντίστοιχο κλάδο

(Van Houtum 2005). Ο Minghi επιχειρεί για πρώτη φορά μια κατηγοριοποίηση και ταξινόμηση των σπουδών που έχουν γίνει στα σύνορα (Minghi 1963, σελ.415), ενώ κάνει την παρατήρηση πως «η περισσότερη βιβλιογραφία για τα σύνορα γράφτηκε κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων ή στον απόηχό τους. (...) ενώ το ενδιαφέρον για τα σύνορα δεν ήταν και τόσο σπουδαίο σε πιο “κανονικούς” καιρούς» (Minghi 1963, σ.408), παρατήρηση που μπορεί να έχει ενδιαφέρον και σε σχέση με την αναζωπύρωση, την τελευταία εικοσαετία, της συζήτησης για τα σύνορα.

Αμφισβητώντας τη «φύση» των συνόρων

Στις δεκαετίες του '70 και κυρίως του '80 η συζήτηση για τα σύνορα αρχίζει σταδιακά να μεταβάλλεται. Είναι μια περίοδος που ο Μάης του '68, τα μεγάλα κινήματα των μαύρων της Αμερικής, η ριζοσπαστική γεωγραφία, η φεμινιστική κριτική αλλά και η μετααποικιακή θεωρία από τις λεγόμενες εκείνη την εποχή χώρες του «Τρίτου Κόσμου» φέρνουν στο προσκήνιο κριτικές προσεγγίσεις του κοινωνικού γίνεσθαι. Τα σύνορα δεν νοούνται πια ως δεδομένες και σταθερές γραμμές που ευθύνη των γεωγράφων είναι ο ορισμός ή η χάραξή τους, αλλά σαν χωροκοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και πολιτικές κατασκευές. Ταυτόχρονα, νέες διεπιστημονικές προσεγγίσεις αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους και το θέμα των συνόρων διευρύνεται πέρα από γεωγράφους, ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες.

Εκείνη την περίοδο έρχεται από τις Αμερικές μια προβληματική σε σχέση με το θέμα συνόρων/ορίων που είναι πιο συσχετισμένη με θέματα φυλής, φύλου και τάξης και πιο ριζοσπαστική από τη σχετική ευρωπαϊκή συζήτηση. Η ευρείας κλίμακας μετανάστευση από τη Λατινική Αμερική κυρίως προς τις ΗΠΑ, η εμπειρία του «σκληρού» συνόρου ΗΠΑ - Μεξικού, οι συνθήκες ζωής και εργασίας στις συνοριακές πόλεις, τα κινήματα για πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των λατινοαμερικανών δίνουν το στίγμα της σχετικής συζήτησης και οδηγούν σε αμφισβητήσεις των «δεδομένων» συνόρων (Fernández-Kelly 1983; Calavita 1984; Anderson & Pickering 1986; Cockcroft 1986).

Η Gloria E. Anzaldúa δημοσιεύει το 1987 ένα βιβλίο με τίτλο *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*¹. Η Anzaldúa αυτοπροσδιορίζεται ως «chicana», όρος που χρησιμοποιούσαν αρχικά υποτιμητικά για να περιγράψει τους Μεξικάνους που ζούσαν στις ΗΠΑ, τον οποίο στη συνέχεια οικειοποιήθηκαν οι ίδιοι-ες στο πλαίσιο του αγώνα για πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Στο βιβλίο της η Anzaldúa τοποθετεί τον εαυτό της, ως γυναίκα, λεσβία, φεμινίστρια, ακτιβίστρια και «chicana» σε σχέση με την εμπειρία του συνόρου. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, οι έγχρωμοι άντρες και γυναίκες που περνούν το σύνορο, είτε νόμιμα είτε όχι, «βιάζονται, ακρωτηριάζονται, πυροβολούνται» ενώ «οι άσπροι άνθρωποι έχουν ένα ελεύθερο πάσο να περνούν το σύνορο όσο συχνά θέλουν, νόμιμα ή παράνομα». Το βιβλίο είναι ταυτόχρονα γραμμένο σε πολλές γλώσσες και, όπως η ίδια γράφει:

«Η αλλαγή μεταξύ “κωδικών” σε αυτό το βιβλίο από αγγλικά σε καστιλιάνικα ισπανικά, στη βόρεια μεξικανική διάλεκτο, σε Tex-Mex, σε λίγα Nahuatl, σε ένα μείγμα όλων αυτών,

¹ Ο όρος *mestiza* σημαίνει άνθρωπος που προέρχεται από μείξη φυλών, μιγάς ή μπάσταρδος. Καθώς, όμως, στην ισπανική γλώσσα έχει ιδιαίτερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό φορτίο στο κείμενο παραμένει αμετάφρατος.

αντανακλά τη γλώσσα μου, μια νέα γλώσσα, τη γλώσσα της Γης των Συνόρων. Εκεί, στο σημείο σύνδεσης των διαφορετικών κουλτούρων, οι γλώσσες γονιμοποιούν η μια την άλλη και αναζωογονούνται, πεθαίνουν και γεννιούνται. Στο παρόν, αυτή η νηπιακή γλώσσα, αυτή η μπάσταρδη γλώσσα, τα Chicano Spanish, δεν εγκρίνεται από καμία κοινωνία. Αλλά εμείς οι Chicanos δεν νιώθουμε πια ότι πρέπει να ικετεύουμε για την είσοδο, ότι πρέπει πάντα να κάνουμε το πρώτο βήμα, να μεταφράζουμε σε αγγλικά, μεξικανικά, λατινοαμερικανικά, ενώ αυτή η απολογία να βγαίνει από τα στόματά μας σε κάθε μας βήμα. Σήμερα ζητάμε να μας βρείτε στα μισά του δρόμου. Αυτό το βιβλίο είναι η πρόσκλησή μας – από τους νέους mestizas.» (Anzaldúa 1987, εισαγωγή)

Εκτός από τα εθνικά σύνορα και τη γλώσσα ως μορφή ορίου, η Anzaldúa εξερευνά και τα όρια του φύλου και της σεξουαλικότητας στο βιβλίο της. Το βιβλίο της δεν είναι σε καμία περίπτωση «μόνο» ακαδημαϊκό, καθώς χρησιμοποιεί ποίηση και λογοτεχνία για να εκφράσει τόσο τις κοινωνικές συνθήκες όσο και τα συναισθήματα που πηγάζουν από τα πολλαπλά σύνορα που διαπραγματεύεται. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, οι λατινοαμερικανοί δεν διαχωρίζουν «το καλλιτεχνικό από το λειτουργικό, το ιερό από το κοσμικό, την τέχνη από την καθημερινή ζωή» (Anzaldúa 1987, σ.88).

Η συζήτηση στην Ευρώπη κινείται μέσα σε ένα πολύ διαφορετικό πλαίσιο. Η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού ξαναφέρνει με emphaticό τρόπο στο προσκήνιο τη συζήτηση για τα σύνορα της Ευρώπης (και) στον ακαδημαϊκό χώρο. Η κατάρρευση του συνόρου μεταξύ «πρώτου» και «δεύτερου» κόσμου, σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, συνοδεύεται από την απόλυτη επικράτηση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού σε παγκόσμια πλέον κλίμακα αλλά και από την χάραξη πολλών νέων συνόρων και την άνοδο των εθνικισμών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Σε σχέση με αυτές τις εξελίξεις μια μεγάλη συζήτηση αρχίζει για τη «νέα εποχή» της παγκοσμιοποίησης, συζήτηση που για τους εκπροσώπους της στιγματίζεται από την αισιοδοξία για έναν κόσμο χωρίς σύνορα, με παγκόσμια ασφάλεια, ευμάρεια και δικαιοσύνη, στον οποίο οι αντιπαραθέσεις θα λύνονται με διαπραγμάτευση και η οικονομική ανάπτυξη θα είναι εξασφαλισμένη. Ένας από τους πιο ακραίους αλλά και χαρακτηριστικούς εκπροσώπους αυτής της άποψης είναι ο Kenichi Ohmae, (Ohmae 1990) (Ohmae 1995). Όπως χαρακτηριστικά γράφει

"σε μια οικονομία χωρίς σύνορα, οι εθνοκεντρικοί χάρτες που τυπικά χρησιμοποιούσαμε για να καταλάβουμε την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα είναι θλιβερά παραπλανητικοί. Πρέπει, τόσο οι μάνατζερ όσο και οι πολιτικοί, να αντιμετωπίσουν την περίεργη και άβολη αλήθεια: η παλιά χαρτογραφία δεν δουλεύει πια. Δεν είναι τίποτα παραπάνω από μια ψευδαίσθηση." (Ohmae 1995, p.20).

Οι υποστηρικτές της άποψης της εξαφάνισης των συνόρων και των εθνών-κρατών μιλούν για το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με λέξεις-κλειδιά, όπως αποεδαφοποίηση, ταχύτητα, ταυτοχρονία, αλληλοσύνδεση και αποκέντρωση, περιγράφοντας ταυτόχρονα τις δομικές κοινωνικές αλλαγές.

Σε αυτές τις απόψεις υπάρχει, όμως, και ισχυρός αντίλογος. Η S. Sassen (Sassen 2003 [1996]) από τη σκοπιά της οικονομικής γεωγραφίας διερευνά την παγκοσμιοποίηση σε σχέση με το κράτος, την εδαφοκυριαρχία και τα σύνορα. Προτείνει μια πιο επεξεργασμένη ανάγνωση αυτής της σχέσης, με

βάση την οποία η αποδυνάμωση/χαλάρωση των ελέγχων που αφορούν τη διακίνηση αγαθών, πληροφοριών και κεφαλαίου συνοδεύεται από μια ενδυνάμωση και άσκηση του κυριαρχικού δικαιώματος ελέγχου των συνόρων όσον αφορά τη μετακίνηση ανθρώπων ή, πιο συγκεκριμένα, ορισμένων κατηγοριών ανθρώπων, όπως οι μετανάστες-ριες. Όπως χαρακτηριστικά γράφει, «η οικονομική παγκοσμιοποίηση απειθνικοποιεί τις εθνικές οικονομίες. Αντίθετα, η μετανάστευση επανεθνικοποιεί την πολιτική.» (Sassen 2003 [1996], σ.125). Η D. Massey «γειώνει» τη γενική και συχνά αφηρημένη συζήτηση περί χωροχρονικής συμπίεσης² επανατοποθετώντας τη στην κλίμακα του τοπικού, στη γειτονιά, στην πόλη και στην καθημερινή ζωή. Θέτει ερωτήματα για το τι καθορίζει εν τέλει τον βαθμό κινητικότητας του κάθε ανθρώπου, όπως επίσης και τον βαθμό ελέγχου αυτής της κινητικότητας, τονίζοντας ζητήματα όπως το φύλο, η εθνοτική καταγωγή και η ταξική θέση. Προτείνει ουσιαστικά μια ανάλυση της «γεωμετρίας της εξουσίας της χωροχρονικής συμπίεσης» καθώς, όπως χαρακτηριστικά γράφει, «απέναντι στις ροές και τις αλληλοδιασυνδέσεις αυτές, διαφορετικές κοινωνικές ομάδες αλλά και διαφορετικά άτομα βρίσκονται σε θέσεις τελείως διαφορετικές» (Massey 1995 [1991], σ.58). Τέλος, αναφερόμενη στον δυτικοκεντρικό χαρακτήρα της έννοιας της χωροχρονικής συμπίεσης, θέτει το ερώτημα αν, τελικά, «η δική μας σχετική κινητικότητα και ο έλεγχος στις μετακινήσεις και την επικοινωνία μας, περιχαρακώνει τον εγκλεισμό και την καταναγκαστική ακινησία άλλων κοινωνικών ομάδων.» (Massey 1995 [1991], σ.58).

Μετανάστευση κ σύνορα

Ιδιαίτερα μετά την επίθεση στους δίδυμους πύργους της 11η Σεπτεμβρίου του 2001 ο «πόλεμος εναντίον της τρομοκρατίας» και ο «πόλεμος των πολιτισμών» άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μετανάστευση αποτελούν τα νέα δόγματα που, σύμφωνα με τον κυρίαρχο λόγο ορίζουν τις νέες απειλές για τους κατοίκους του Παγκόσμιου Βορά. Χρειάζεται λίγη ιστορική φαντασία για να δούμε στον συνεχή πόλεμο ενάντια στον εξωτερικό και εσωτερικό εχθρό της "τρομοκρατίας" και της "μεταναστευτικής απειλής" μια συνέχιση αυτού που για πολλά χρόνια αποτελούσε συνεχή πόλεμο ενάντια στον κομμουνισμό (Young 2004, σ. 271).

Σε αυτό το πλαίσιο, όροι «πολέμου» χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν και να αντιμετωπίσουν τη μετανάστευση: στρατιωτικός εξοπλισμός προηγμένης τεχνολογίας για ελέγχους στη θάλασσα, τείχη, περιπολίες και ναρκοπέδια στα χερσαία σύνορα, κέντρα κράτησης και επιλεκτικές απελάσεις. Άλλωστε, όπως αναδεικνύεται από εκθέσεις και αναφορές, ένας συνεχής, χαμηλής έντασης, και μερικά αναποτελεσματικός «πόλεμος» στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ είναι εξαιρετικά επικερδής για τις μεγάλες εταιρείες της πολεμικής βιομηχανίας (Hayes 2006).

Η μετανάστευση αποτελεί προνομιακό πεδίο εξέτασης των ερωτημάτων που σχετίζονται με θέματα συνόρων/ορίων, κράτους και εδαφοκυριαρχίας, καθώς διερευνά τις συγκεκριμένες σχέσεις και αλλαγές μέσα από ένα πολύ διαφορετικό πρίσμα από αυτό των οικονομικών ροών, των χρηματιστηριακών κινήσεων και του παγκόσμιου εμπορίου.

² Όρος που εισάγεται από τον David Harvey στο βιβλίο του *The condition of Postmodernity: An Inquiry into the origins of cultural change* (Harvey 1989).

Κινητικότητα, δια-εθνικότητα, διασπορά, υβριδισμός

Στις αρχές τις δεκαετίας του '90 οι επεξεργασίες των Nina Glick Schiller, Linda Basch και Cristina Blanc-Szanton έδωσαν τα αφετηριακά εργαλεία για την προσέγγιση της δια-εθνικότητας ορίζοντάς την ως τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες σφυρηλατούν και διατηρούν αμφίδρομες κοινωνικές σχέσεις οι οποίες συνδέουν τις κοινωνίες προέλευσης και εγκατάστασης (Basch, Schiller & Szanton Blanc 1994, σ.7). Υπό αυτή την οπτική, η έννοια της δια-εθνικότητας συνδέεται άμεσα με την απόρριψη της αντιμετώπισης των ορίων των εθνών-κρατών ως φυσικών ορίων των κοινωνικών ομάδων. Σχηματικά, υποστηρίζεται πως οι θεωρητικές προσεγγίσεις των προηγούμενων δεκαετιών επικεντρώνονταν σε ζητήματα ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής δίνοντας έμφαση στην προσαρμογή των μεταναστών-ριών στα εθνικά κράτη υποδοχής και στους θεσμούς τους, αναπτύσσοντας και αποδίδοντας κεντρική σημασία σε έννοιες όπως αφομοίωση, ένταξη, ενσωμάτωση και πολυπολιτισμός. Η έρευνα της δια-εθνικής μετανάστευσης αποτελεί εν μέρει έναν επιστημονικό αντίλογο σε αυτές τις προσεγγίσεις. Μια βασική παραδοχή στο πλαίσιο της δια-εθνικότητας είναι η απόρριψη των εθνών-κρατών ως βασικών μονάδων για την ανάλυση και τη μελέτη της μετανάστευσης. Οι μετανάστες-ριες, ίσως πιο έντονα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, διατηρούν συστηματικές σχέσεις τόσο με τον τόπο διαμονής όσο και με τον τόπο προέλευσής τους. Αυτή η συγχρονία συστηματικών σχέσεων με το «εδώ» και το «εκεί» ανατρέπει την κυρίαρχη άποψη στη θεωρία της μετανάστευσης που συσχετίζει το «εκεί» με το «πριν» και το «εδώ» με το «μετά» και καθιστά παρωχημένη την αντίληψη ότι οι σχέσεις των μεταναστών με την πατρίδα τους αποτελούν φαινόμενο προσωρινό που, αν όμως διατηρηθεί, θα αποτελέσει εμπόδιο στη διαδικασία προσαρμογής τους σε μια νέα κοινωνία (Καραγιάννης 2006). Σε συνάφεια με την έρευνα της δια-εθνικής μετανάστευσης αναπτύσσεται και μια μεθοδολογία έρευνας όσον αφορά τις μεταναστευτικές κινήσεις και όχι μόνο (Wimmer & Schiller 2002a; 2002b; 2003; Chernilo 2006; 2011). Μια μεθοδολογία κριτική σε αυτό που ορίζει ως *μεθοδολογικό εθνικισμό*, δηλαδή την ταύτιση της κοινωνίας με το έθνος-κράτος στις κοινωνικές σπουδές:

«Οι κοινωνικές επιστήμες είχαν αιχμαλωτιστεί σε αυτό που φαίνεται ως φυσικό και δεδομένο, ενός κόσμου που είναι χωρισμένος σε κοινωνίες οι οποίες ορίζονται από τα έθνη-κράτη (...) Καθώς [οι κοινωνικές επιστήμες] ήταν δομημένες σύμφωνα με τις αρχές του έθνους κράτους, [οι αρχές αυτές] έγιναν τόσο δεδομένα επαναλαμβανόμενες και τετριμμένες που εξαφανίστηκαν από το οπτικό πεδίο καθ' ολοκληρίαν.» (Wimmer & Schiller 2002a, σ.303-304)

Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται ένα κάλεσμα για έρευνες και θεωρητικές επεξεργασίες που δεν θεωρούν δεδομένα τα έθνη-κράτη και τα όριά τους αλλά τα θέτουν και αυτά υπό ερώτηση.

Ταυτόχρονα, όμως, έχει ασκηθεί και σημαντική κριτική στις θεωρητικές προσεγγίσεις της δια-εθνικότητας. Ένα σημείο αυτής της κριτικής είναι πως σε κάποιες από αυτές τις θεωρήσεις η κινητικότητα, η δια-εθνικότητα και η διασπορά εξυμνούνται ως συνθήκες που ενέχουν τη χειραφέτηση, την αμφισβήτηση, την κοινωνική αλλαγή ή/και την αντίσταση, ενώ συχνά παρουσιάζονται ως εναλλακτικά μοντέλα στο έθνος-κράτος, το οποίο –απλουστευτικά– προβάλλεται ως συνώνυμο της ακινησίας, του αποκλεισμού και της κυριαρχίας. Είναι, όμως, γεγονός ότι, όπως η κινητικότητα δεν ενέχει από μόνη της την αμφισβήτηση ή την αντίσταση, έτσι και η ακινησία δεν μπορεί να συνδεθεί με

την κοινωνική στασιμότητα ή ακόμα και τη συντηρητικότητα. Τόσο η κινητικότητα όσο και η ακινησία είναι συνθήκες οι οποίες αποκτούν περιεχόμενο εντός του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου από το οποίο επηρεάζονται και το οποίο επηρεάζουν. Όπως παρατηρεί και η Navaro-Yashin (2003), τμήμα των εθνογραφιών της δια-εθνικότητας διέπονται από έναν κανονιστικό λόγο που δεν λαμβάνει υπόψη τις πολλαπλές «εξαιρέσεις» ακινητοποίησης, καθήλωσης και εγκλεισμού. Με άλλα λόγια, θέτουν ως υπέρτατες αξίες την κινητικότητα και την ευελιξία, ενώ μοιάζουν να περιφρονούν τις πολιτικές εμπειρίες και τις υποκειμενικότητες περιχαράκωσης και καθήλωσης που παράγονται από τις περιστάσεις της παγκόσμιας κανονικότητας (Αθανασίου 2006).

Σύνορα - Μετανάστευση - Εργασία

«Τα εθνικά σύνορα δεν λειτουργούν τόσο ως φράγματα όσο ως μηχανισμοί που αναπαράγουν το σύστημα του διεθνούς καταμερισμού εργασίας»

(Sassen 1988, σ.37).

Μια σημαντική σχολή σκέψης κυρίως μαρξιστών και νεομαρξιστών θεωρητικών συνδέει τον έλεγχο και την καταστολή της μετανάστευσης στα σύνορα με την εργασία σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες: Από τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, τις εθνικές αγορές εργασίας, την κοινωνική αντιμετώπιση του μετανάστη ως εργάτη, αλλά και στους τρόπους υποκειμενοποίησης των μεταναστών μέσα από την επισφάλεια της εργασίας.

Η S. Sassen επεξεργάζεται ζητήματα που έχουν να κάνουν με την παγκοσμιοποίηση σε σχέση (και) με τη μετανάστευση, τον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, τον ρόλο του έθνους-κράτους και της ιδιότητας του πολίτη (Sassen 1988; 1998; 1999; 2003 [1996]; 2006). Τονίζει πως, ενώ στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης όλο και περισσότερο γίνεται μια άρση των συνοριακών ελέγχων όσον αφορά τις ροές κεφαλαίου, πληροφορίας και υπηρεσιών, όταν πρόκειται για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες τα εθνικά κράτη ασκούν το κυριαρχικό τους δικαίωμα να ελέγχουν τα σύνορά τους. Σύμφωνα με τη Sassen, η εξασφάλιση ενός πολιτικά και οικονομικά βολικού εργατικού δυναμικού υπήρξε κεντρική στην ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων έχουν υπάρξει πολλαπλοί τρόποι ελέγχου και καταμερισμού της εργασίας ανά τον κόσμο στη διαδικασία της καπιταλιστικής οικονομικής δραστηριότητας, ενώ σήμερα τα σύνορα λειτουργούν ως μηχανισμοί που αναπαράγουν το σύστημα του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Με βάση τα παραπάνω, τα κράτη διαμορφώνουν τη μεταναστευτική εργασία σαν μια «ιδιαίτερη κατηγορία εργασίας»: «Η μεταναστευτική εργασία δεν είναι οποιαδήποτε εργασία. Είναι μια συνιστώσα του αποθέματος του εργατικού δυναμικού με ένα διακριτό ρόλο στις εργασιακές διαδικασίες που χαρακτηρίζεται από: 1) θεσμική διαφοροποίηση στις διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και 2) μια ιδιαίτερη μορφή ανισχυρότητας (vulnerability), συνδεδεμένη με την επίσημη απόδοση του καθεστώτος του ξένου, (...) το οποίο συνδέεται με τον άμεσο παρά με τον δομικό έλεγχο του εργατικού δυναμικού.» (Sassen 1988, σ.37).

Ο E. Balibar, αναλύοντας τις μεταναστευτικές πολιτικές σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καταλήγει στο συμπέρασμα πως την ίδια στιγμή οι πολιτικές αυτές τείνουν να απωθούν και να έλκουν τους μετανάστες:

«Δεν υπάρχει, στην πραγματικότητα, κανένα ζήτημα καταστολής των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Αυτές οι ροές είναι απολύτως απαραίτητες για την αναπαραγωγή του παλιού “καπιταλιστικού εφεδρικού στρατού” σε μια περίοδο όπου τμήμα της “εθνικής” εργατικής δύναμης είναι ακόμα (αν και όλο και λιγότερο αποτελεσματικά) προστατευόμενο από κοινωνικά δικαιώματα και ρυθμίσεις τα οποία έχουν “θεσμοποιηθεί”.» (Balibar 2009, σ.203)

Ο Balibar, συμφωνώντας με την Sassen στα βασικά του συμπεράσματα, ακολουθεί στη συνέχεια μια διαφορετική γραμμή σκέψης συνδέοντας την επισφάλεια στην εργασία με την καθυπόταξη των μεταναστών-ριών ως κοινωνικών υποκειμένων (σύνδεση στην οποία θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια):

«Αυτό σημαίνει ότι οι νέοι προλετάριοι (με την αρχική έννοια του όρου όπως υιοθετήθηκε από τον Μαρξ, ως εργάτες χωρίς κοινωνικό “στάτους” ή αναγνώριση) πρέπει να μεταμορφωθούν σε υποκείμενα και αντικείμενα φόβου, βιώνοντας τον φόβο της απόρριψης και της αποβολής και εμπνέοντας τον φόβο στον “σταθερό” πληθυσμό.» (Balibar 2009, σ.203)

Στις μαρξιστικές προσεγγίσεις αποδίδεται συχνά η κριτική του οικονομισμού και του ντετερμινισμού. Είναι, όμως, γεγονός πως η τρέχουσα βιβλιογραφία για τη μετανάστευση και τα σύνορα περισσότερο «υποφέρει» από παραγνώριση των οικονομικών διαστάσεων της μετανάστευσης, έχοντας κάνει μια «πολιτισμική» (cultural) στροφή και αναδεικνύοντας κυρίως θέματα ταυτότητας/ετερότητας, πολυπολιτισμικότητας, ένταξης/αφομοίωσης, παρά από μια έμφαση στο οικονομικό³. Όπως αναφέρει και η Green, τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει μια στροφή από τις οικονομικές και ταξικές παραμέτρους εξέτασης του μεταναστευτικού φαινομένου στις πολιτισμικές διαστάσεις της μετανάστευσης, ανάγοντάς την, εν τέλει, σε εθνικό ζήτημα. Όπως χαρακτηριστικά, όμως, επισημαίνει, «ο μετανάστης δεν είναι μόνο ένα ξένος αλλά –τις περισσότερες φορές– και ένας εργάτης. (...)Ο «Άλλος» κατασκευάζεται με βάση και τον οικονομικό του ρόλο.» (Green 2004 [2002], σ.102).

Η γυμνή ζωή και το στρατόπεδο ως παράδειγμα: Agamben

Ένας μεγάλος όγκος της βιβλιογραφίας που συνδέει τα σύνορα και τις πολιτικές καταστολής και ελέγχου με τη μετανάστευση έχει εμπνευστεί από τις έννοιες και τα θεωρητικά εργαλεία που εισήγαγε ο G. Agamben (Agamben 1999; 2000; 2005).

Σχηματικά, ο G. Agamben έχοντας ως αφετηρία τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης θέτει ερωτήματα που αφορούν τη δικαιοκοπολιτική δομή τους αναγνωρίζοντάς τα ως την *κρυφή μήτρα* του πολιτικού χώρου εντός του οποίου εξακολουθούμε και σήμερα να ζούμε. Αναφέρει πως τα στρατόπεδα δεν γεννιούνται από το τακτικό δίκαιο –ή τον μετασχηματισμό του– αλλά από την *κατάσταση*

³ Είναι ενδεικτικό πως στο πρώτο companion για τις σπουδές συνόρων που εκδόθηκε το 2011 (Doris Wastl-Walter 2011) οι συγγραφείς (των οποίων το έργο σχηματικά παρουσίασα στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο και που θεωρείται καθοριστικό όσον αφορά τη σύνδεση των θεωριών συνόρων και μετανάστευσης) δεν αναφέρονται καθόλου, με εξαίρεση μια αναφορά στον Balibar.

εξαίρεσης, μια έννοια που ο Agamben αντλεί και επεξεργάζεται από τα γραπτά του Schmitt. Ο Agamben δίνει έμφαση στη στιγμή που ο θεσμός του στρατοπέδου αποσυνδέεται από την κατάσταση εξαίρεσης πάνω στην οποία θεμελιωνόταν και αρχίζει να ισχύει στη φυσιολογική κατάσταση ή, με άλλα λόγια, στο πώς η κατάσταση εξαίρεσης αρχίζει να γίνεται ο κανόνας.

Εκκινώντας από τη φιγούρα του Homo Sacer⁴ και τη διαπίστωση της Hannah Arendt πως η έννοια των δικαιωμάτων του ανθρώπου –η οποία θεμελιώνεται στην υποτιθέμενη ύπαρξη ενός ανθρώπινου όντος– καταρρέει μόλις εκείνοι που την επαγγέλλονται βρεθούν απέναντι σε ανθρώπους που έχασαν κάθε άλλη ιδιότητα και ειδική σχέση πέραν του δεδομένου ότι είναι άνθρωποι (π.χ. τους πρόσφυγες), ο Agamben συνθέτει την έννοια της γυμνής ζωής. Τονίζει πως οι έγκλειστοι των στρατοπέδων, όντας απογυμνωμένοι από τα δικαιώματα του πολίτη και αποεθνικοποιημένοι, είχαν αναχθεί σε *γυμνή ζωή*, μια ζωή που, σε αντίθεση με το βίο, δεν διαμεσολαβείται από νομικά και πολιτικά δικαιώματα. Το στρατόπεδο χαρακτηρίζεται ως ο απόλυτος βιοπολιτικός χώρος, καθώς η εξουσία έχει απέναντί της μόνο τη γυμνή ζωή, χωρίς κάποια διαμεσολάβηση· αποτελεί υπό αυτή την οπτική τον χώρο όπου «*όλα είναι δυνατά*» – όπως έγραφε η Hannah Arendt. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει ότι το στρατόπεδο, ως χώρος εξαίρεσης, δεν είναι ένας χώρος εκτός δικαιοσύνης αλλά ένας χώρος που περιλαμβάνεται εντός της διά του ίδιου του αποκλεισμού του. Υπό αυτή την έννοια, τόσο το στρατόπεδο όσο και η γυμνή ζωή δεν βρίσκονται εκτός νόμου αλλά συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν μέσω της εκβολής τους. Ο Agamben γενικεύει τη θέση του περί στρατοπέδου, γράφοντας:

«Αν η ουσία του στρατοπέδου συνίσταται στην υλοποίηση της κατάστασης εξαίρεσης και στην επακόλουθη δημιουργία ενός χώρου όπου η γυμνή ζωή και ο κανόνας εισέρχονται σε ένα κατώφλι αδιακρίσιας⁵, τότε οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι βρισκόμαστε δυνητικής παρουσία ενός στρατοπέδου κάθε φορά που δημιουργείται μια ανάλογη δομή, ανεξαρτητως της σπουδαιότητας των εγκλημάτων που διαπράττονται και οποιαδήποτε αν είναι η ονομασία και η ειδική τοπογραφία της.» (Agamben 2005 [1995], σ.267)

Σε τέτοιους χώρους –όπως υποστηρίζει ο Agamben– η κανονική τάξη αναστέλλεται εκ των πραγμάτων και το αν διαπράττονται ή όχι φρικαλεότητες δεν εξαρτάται από το δίκαιο παρά μόνο από τον πολιτισμό και το ηθικό αίσθημα της αστυνομίας, η οποία δρα προσωρινά ως κυρίαρχη.

Οι θεωρητικές επεξεργασίες του Agamben έχουν βρει πολλαπλές «εφαρμογές» και αντιστοιχίες στην έρευνα γύρω από τις πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης. Σύμφωνα με αυτές τις αναγνώσεις, τα κέντρα κράτησης μεταναστών, οι συνοριακές ζώνες αλλά και κατά περίπτωση συγκεκριμένες γειτονιές των πόλεων αναλύονται ως «στρατόπεδα» σύμφωνα με την εννοιολόγηση του Agamben. Ως χώροι, με άλλα λόγια, όπου «*όλα μπορούν να συμβούν*» καθώς η κυρίαρχη εξουσία δρα χωρίς νομικό έλεγχο απέναντι στους μετανάστες-ριες οι οποίοι δεν έχουν κανένα νομικό, κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα και αποτελούν, υπό αυτή την έννοια, γυμνές ζωές. Η ανεξέλεγκτη βία που ασκείται από τις Αρχές στα

⁴ Ο Agamben αναδεικνύει από το ρωμαϊκό ποινικό δίκαιο τη φιγούρα του Homo Sacer, τον οποίο οποιοσδήποτε μπορούσε να φονεύσει χωρίς τιμωρία αλλά, εντούτοις, δεν μπορούσε να θυσιαστεί σύμφωνα με τις τελετουργικές πρακτικές.

⁵ Η λέξη indistinction μεταφράζεται ως αδιακρίσια στο ελληνικό κείμενο, αν και νομίζω ότι καταλληλότερη μετάφραση θα ήταν ο όρος «μη διάκριση».

σύνορα, οι «ασφαλείς αποτροπές» και οι απελάσεις, οι συνθήκες εγκλεισμού στα κέντρα κράτησης αλλά και οι μαζικές επιχειρήσεις-σκούπα ή η δημιουργία γκέτο στις μεγάλες πόλεις μπορούν να αναλυθούν υπό το πρίσμα των θεωρητικών εννοιών του Agamben.

Ταυτόχρονα, όμως, οι μαζικές εξεγέρσεις στα κέντρα κράτησης, οι απεργίες πείνας μεταναστών-ριών που λαμβάνουν χώρα σε όλη την Ευρώπη αλλά και οι δεκάδες πρακτικές και στρατηγικές που οι μετανάστες-ριες χρησιμοποιούν για να καταφέρουν, εν τέλει, να διασχίσουν τα σύνορα, να αποφύγουν τον εγκλεισμό, να επιβιώσουν στις μεγάλες πόλεις δεν «χωράνε» στην έννοια της *γυμνής ζωής*. Με άλλα λόγια, το θεωρητικό σχήμα του Agamben, ενώ μπορεί να ερμηνεύσει –ως ένα σημείο, όπως θα αναδειχθεί στη συνέχεια– την κυριαρχία της εξουσίας, δεν μπορεί να συλλάβει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η δράση και η υποκειμενικότητα των «*θυμάτων*» της. Οδηγείται, λοιπόν, σε ένα σχετικά απλουστευτικό σχήμα στο οποίο δεσπάζει μια εξουσία απόλυτα *κυρίαρχη* απέναντι σε ζωές που είναι απόλυτα *γυμνές*.

Όπως παρατηρεί και ο Π. Σωτήρης διαβάζοντας την έννοια της εξουσίας στον Foucault και στον Agamben, εκεί που ο Foucault περιγράφει ένα ευρύτερο πλέγμα πρακτικών και τεχνολογιών εξουσίας – τοποθετημένων στο χώρο και στο χρόνο– που αφορούν την τάση της καπιταλιστικής εξουσίας να διαπερνά το σύνολο των κοινωνικών πρακτικών, συμπεριλαμβανομένης της υγείας και της βιολογικής ζωής, ο Agamben αντιμετωπίζει την εξουσία υπερϊστορικά, ως ένα διαχρονικό και κατά συνέπεια ανιστορικό –και αχωρικό θα μπορούσαμε να προσθέσουμε– συνεχές, όπου «η εξουσία γενικώς εξοντώνει» (Σωτήρης 2012, σ.228-229). Η εξουσία στον Agamben έγκειται πρωτίστως στην απόφαση περί εξόντωσης, συσκοτίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις σύνθετες στρατηγικές κοινωνικής αναπαραγωγής και ηγεμονίας που αρθρώνονται μέσα στους μηχανισμούς της εξουσίας (για περισσότερα Σωτήρης 2012).

Αντίστοιχη στο θεωρητικό σχήμα του Agamben είναι η ανάγνωση των υποτελών ως *γυμνές ζωές*. Όπως το θεωρητικό του σχήμα δεν περιλαμβάνει τις ποικίλες πρακτικές σε πολλαπλά επίπεδα που συναρθρώνουν την εξουσία έτσι και η έννοια της «γυμνής ζωής» δεν μπορεί να συμπεριλάβει τις επίσης ποικίλες πράξεις, πρακτικές και στρατηγικές αντίστασης ή/και αμφισβήτησης της εξουσίας των «από κάτω». Δεν περιλαμβάνει, με άλλα λόγια, τη διαλεκτική σχέση μεταξύ εξουσίας και αντίστασης.

Αυτονομία της μετανάστευσης

Στον αντίποδα των θεωριών του Agamben θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε το ρεύμα σκέψης που αναδεικνύει την *αυτονομία της μετανάστευσης*. Το ρεύμα της *αυτονομίας της μετανάστευσης* έχει ως αφηγηρία τη θεωρητική δουλειά των Negri και Hardt όπως συμπυκνώθηκε στην *Αυτοκρατορία*:

«Η κινητικότητα των εμπορευμάτων, κατά συνέπεια και του ιδιάζοντος εμπορεύματος που συνιστά η εργατική δύναμη, έχει προβληθεί από την πρώτη ακόμα εμφάνιση της κεφαλαιοκρατίας ως θεμελιακή προϋπόθεση της συσσώρευσης. Εντούτοις, τα είδη της κίνησης των ατόμων, των ομάδων και των πληθυσμών που συναντούμε σήμερα στην Αυτοκρατορία είναι αδύνατον να υποταχθούν απόλυτα στους νόμους της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης – ανά πάσα στιγμή υπερχειλίζουν και συντρίβουν τα δεσμά του μέτρου.(...) Τα διαβατήρια και τα διάφορα νομικά έγγραφα θα έχουν όλο και λιγότερο τη δυνατότητα να

ρυθμίζουν τις κινήσεις μας πέραν των συνόρων. Μια νέα γεωγραφία καθιερώνεται από το πλήθος, καθώς οι παραγωγικές ροές των σωμάτων ορίζουν νέους ποταμούς και λιμένες.(...) Μέσω της κυκλοφορίας το πλήθος επανιδιοποιείται το χώρο και αυτοσυγκροτείται ως ενεργό υποκείμενο.» (Hardt & Negri 2002 [2000], σ.524)

Στο πλαίσιο της *αυτονομίας της μετανάστευσης* υποστηρίζεται πως ο έλεγχος της κινητικότητας αμφισβητείται από τους ρευστούς, σύνθετους τρόπους κινητικότητας της μετανάστευσης, οι οποίοι λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Υπό αυτή την οπτική υποστηρίζεται πως οι πολιτικές που προτάσσονται ή/και χαράσσονται από τις ελίτ, συνιστούν αντι-δράση στις πράξεις και τις πολιτικές που πραγματοποιούν οι υποτελείς ή, με άλλα λόγια, οι πράξεις των μεταναστών εξαναγκάζουν τις πολιτικές και άλλες ελίτ να ανασχηματίζουν συνεχώς το εκάστοτε ισχύον καθεστώς μετανάστευσης (Μαρβακης, Παρσάνογλου & Τσιάνος 2006). Αυτή είναι μια κεντρική θέση για την κατανόηση της μετανάστευσης ως μιας κίνησης/κινήματος «που κατέχει γνώση, ακολουθεί τους δικούς της κανόνες και συλλογικά οργανώνει τη δική της πράξη» (Boutang 2002, σ.1). Όπως τονίζεται, η μετανάστευση δεν αποτελεί απλά και μόνο αντίδραση σε αποφάσεις, δράσεις και πολιτικές άλλων υποκειμένων, αλλά μπορεί να παίξει ενεργό, δυναμικό και ενίοτε πρωταγωνιστικό ρόλο προκαλώντας τις αντιδράσεις άλλων κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων.

«(...)οι μετανάστες, διά της γυμνής ύπαρξης και απλής παρουσίας τους επιτίθενται στον κρατικό έλεγχο των συνόρων μιας επικράτειας και υποσκάπτουν αποφασιστικά τις πολιτικές που προσπαθούν να ελέγξουν την κινητικότητα των εργαζομένων. Υποσκάπτουν, επίσης, το συγκεκριμένο και άνισα ιεραρχημένο παγκόσμιο σύστημα καταμερισμού της εργασίας, αρνούμενοι να αποδεχθούν ες αεί και ευλαβικά τη συγκεκριμένη και δεδομένη θέση που τους επιφυλάσσεται σ' αυτό.» (Μαρβακης, Παρσάνογλου & Τσιάνος 2006, σ.78)

Ένα αφετηριακό ερώτημα στην προσέγγιση της αυτονομίας της μετανάστευσης αφορά τον όρο (και τις συνδηλώσεις του) «Ευρώπη-Φρούριο». Ο όρος Ευρώπη-Φρούριο, ο οποίος κυριαρχεί τόσο στις κριτικές μελέτες σε σχέση με τη μετανάστευση και τα σύνορα όσο και στο λόγο αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων, παραπέμπει σε μια συνθήκη όπου τα ευρωπαϊκά σύνορα «σφραγίζονται» για να ανακόψουν τις μεταναστευτικές κινήσεις. Καθώς, όμως, οι μετανάστες-ριες διασχίζουν καθημερινά τα σύνορα τίθεται το ερώτημα «Τι γίνεται εάν η διαπερατότητα είναι τμήμα του τρόπου με τον οποίο τα σύνορα λειτουργούν;» (Tsianos & Karakayali 2010, σ.373). Απαντώντας σε αυτό το ερώτημα προτείνεται μια ανάγνωση των συνόρων ως καθεστώτων που διαμορφώνονται από πολλαπλούς δρώντες, έννοια που θα αναλυθεί στη συνέχεια του κειμένου.

Η προσέγγιση της αυτονομίας της μετανάστευσης δίνει έμφαση στην αλληλοδιαπλοκή της μετανάστευσης και της εργασίας στο πλαίσιο του καπιταλισμού τονίζοντας την οπτική των αγώνων γύρω από την κινητικότητα της εργασίας. Ο Mezzandra τοποθετεί την έρευνά του στο πλαίσιο των ερευνών που μελετούν την κινητικότητα της εργασίας στην ιστορία του καπιταλισμού. Όπως επισημαίνει, ο καπιταλισμός έχει σημαδευτεί από αυτή τη δομική ένταση μεταξύ των υποκειμενικών πρακτικών διαμέσου των οποίων εκφράζεται η κινητικότητα της εργασίας και τις απόπειρες του κεφαλαίου να επιβάλει έναν «δεσποτικό» έλεγχο σε αυτές μέσω της θεμελιώδους διαμεσολάβησης του κράτους:

«Οι αγώνες για την κινητικότητα διασχίζουν όλη την ιστορία του καπιταλισμού, από τη στιγμή που η πρώτη περίφραξη στην Αγγλία κινητοποίησε τον ντόπιο αγροτικό πληθυσμό αλλά και από τη στιγμή που το πρώτο πλοίο με σκλάβους διέσχισε τον Ατλαντικό. Κάποιος θα μπορούσε να προσθέσει πως η τριβή μεταξύ μιας “πολιτικής της μετανάστευσης” και μιας “πολιτικής ελέγχου” βρίσκεται ακριβώς στην καρδιά της ιστορίας του καπιταλισμού.»(Mezzandra 2011)

Υπό αυτή την οπτική, τόσο ο Mezzandra όσο και άλλοι θεωρητικοί της αυτονομίας της μετανάστευσης υποστηρίζουν πως η μετανάστευση αποτελεί προνομιακό πεδίο για την κριτική κατανόηση του καπιταλισμού και των ταξικών σχέσεων και αγώνων.

Ένα σημείο κριτικής είναι πως η εννοιολόγηση της μετανάστευσης ως κοινωνικού κινήματος που «διά της γυμνής ύπαρξης και απλής παρουσίας της» επιτίθεται στον έλεγχο των συνόρων, στο έθνος-κράτος και στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας μοιάζει μάλλον με «ελπιδοφόρο τρόπο σκέψης» παρά με την περιγραφή/ανάλυση μιας συνθήκης. Όπως επίσης και το αν τα σύνορα ενδυναμώνονται ή αποδυναμώνονται δεν σχετίζεται μόνο με τις κινήσεις της μετανάστευσης αλλά επηρεάζεται από πολλούς άλλους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Κάποιες διατυπώσεις στο πλαίσιο των θεωριών γύρω από την αυτονομία της μετανάστευσης ενέχουν μια τελεολογία η οποία έρχεται σε αντίθεση με αυτό που έχει να προσφέρει η συγκεκριμένη θεωρία: Μια οπτική, δηλαδή, της μετανάστευσης ως δυναμικού παράγοντα στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού ανταγωνισμού.

Τοπικότητες και καθεστώτα συνόρων

Το σύνορο, όπως ίσως έχει διαφανεί και από τα παραπάνω, δεν είναι κάτι που μπορεί να οριστεί, καθώς δεν είναι εφικτό να αποδώσουμε έναν ορισμό ο οποίος θα έχει ισχύ σε όλους τους τόπους και τους χρόνους και που θα περιλαμβάνει όλους τους τρόπους συλλογικής και ατομικής εμπειρίας του συνόρου. Το να μη δίνεται ένα σαφές ορισμός του τι είναι σύνορο είναι ταυτόχρονα μια θεωρητική και πολιτική επιλογή, καθώς ανοίγει μια δυνατότητα διαρκούς επαναπροσδιορισμού του. Όπως χαρακτηριστικά γράφει και ο E. Balibar, η μη ύπαρξη απλής απάντησης στην ερώτηση «τι είναι το σύνορο» μπορεί να μετατραπεί και σε ευκαιρία καθώς, εάν πρόκειται να καταλάβουμε των ασταθή κόσμο στον οποίο ζούμε, χρειαζόμαστε πιο σύνθετες έννοιες, με άλλα λόγια διαλεκτικές έννοιες (Balibar 2002). Ταυτόχρονα, όμως, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το να μην ορίζουμε το σύνορο δεν συνεπάγεται πως αυτό έχει «αφηρημένη» ύπαρξη: Αντίθετα, τα σύνορα έχουν υλικότητα, παρουσία και δύναμη που τα καθιστά για πολλούς κατοίκους αυτού του κόσμου ζήτημα ζωής ή θανάτου. Για τη μελέτη των συνόρων προτείνονται, εν είδη επιλόγου, κάποιες έννοιες κλειδιά που μπορούν να αξιοποιηθούν στην έρευνα ή την κατανόησή τους.

Η έννοια **των καθεστώτων συνόρων** (βλ. μεταξύ άλλων Tsianos & Karakayali 2010), δηλαδή η μελέτη των συνόρων ως καθεστώτων που παράγονται από πολλαπλούς δρώντες που έχουν μεταξύ τους άνισες σχέσεις εξουσίας/δύναμης, είναι ένα ευέλικτο και διαλεκτικό σχήμα μελέτης των τόπων όπου τα σύνορα λειτουργούν, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τόσο οι «από τα πάνω» πολιτικές όσο και οι πολιτικές και οι λόγοι των τοπικών αρχών, η ιστορικότητα κάθε συνοριακής περιοχής, οι

πρακτικές των μεταναστών-ριών, η δράση των διακινητών, ο λόγος και η δράση των αντιρατσιστικών ομάδων και των τοπικών κοινωνιών. Υπό αυτό το πρίσμα, τα σύνορα, όπως και οι τόποι, βρίσκονται σε μια διαδικασία συνεχούς εξέλιξης, μια διαδικασία που δεν είναι ποτέ κλειστή ή τελειωμένη (Massey 1994; Massey 1995 [1991]). Η έννοια του *καθεστώτος* (regime) στο πλαίσιο της μετανάστευσης και των συνόρων προτείνεται ως όρος που περιγράφει τις μεταναστευτικές κινήσεις όχι μόνο ως αντικείμενα ελέγχου· Η έννοια του καθεστώτος κάνει εφικτή την κατανόηση του ελέγχου της μετανάστευσης ως αποτέλεσμα κοινωνικών συνθηκών, αντί να δέχεται τον έλεγχο ως λειτουργικά δεδομένο. Με άλλα λόγια, κάνει εφικτή τη συμπερίληψη πολλαπλών δρώντων των οποίων οι πρακτικές συνδέονται αλλά δεν είναι διατεταγμένες στη μορφή μιας κεντρικής λογικής, εισάγοντας ένα χώρο πρακτικών που βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση (Tsianos, Hess & Karakayali 2009).

Ταυτόχρονα, τα σύνορα έχουν ένα **πολυσημικό**⁶ χαρακτήρα: Παρ' όλο που ένα σύνορο μπορεί να έχει ακριβώς την ίδια μορφή, η «θέση» από την οποία το βλέπεις το καθιστά κάτι τελείως διαφορετικό – η εμπειρία ή/και η νοηματοδότηση του συνόρου για τους κατοίκους των συνοριακών περιοχών, για τους τουρίστες, για τους επιχειρηματίες, για τους μετανάστες χωρίς χαρτιά είναι τελείως διαφορετική.

Ένα ερώτημα που τίθεται εμφιατικά από την οπτική της βιοπολιτικής των συνόρων είναι εάν τα σύνορα απλά δίνουν σε άτομα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων διαφορετικές εμπειρίες του νόμου, της διοίκησης, της αστυνόμευσης, του κράτους ή εάν ουσιαστικά παράγουν αυτές τις διαφοροποιήσεις. Εάν, τόσο για τους πλούσιους κατοίκους του Παγκόσμιου Βορρά όσο και για τους φτωχούς κατοίκους του Παγκόσμιου Νότου το σύνορο, εν τέλει, όχι μόνο επιβεβαιώνει αλλά ενεργά παράγει και εγγράφει την κοινωνική τους θέση. Υπό αυτή την οπτική, τα τελευταία χρόνια πολλές μελέτες για τα σύνορα δεν επικεντρώνονται μόνο στις συνοριαγραμμές αλλά δίνουν έμφαση στον αστικό χώρο, εξετάζοντας τις πολλαπλές οριοθετήσεις που παράγονται στις συναντήσεις της καθημερινής ζωής (αημεδ, αθανασίου, λαφαζάνη).

Με βάση τα παραπάνω, το σύνορο παραμένει ένα ερώτημα και ταυτόχρονα μια ερευνητική «μέθοδος». Όπως προτείνουν οι Mezzandra και Neilson (2008; 2013), το σύνορο ως μέθοδος προκύπτει από τις υλικές, χειροπιαστές συνθήκες που, στην περίπτωση των συνόρων, είναι αυτές της έντασης και της σύγκρουσης, του διαχωρισμού και της σύνδεσης, της διάβασης και του φραγμού, της ζωής και του θανάτου. Το σύνορο ως ερώτημα και ως μέθοδος αναδεικνύει μια ερευνητική στρατηγική που διαρκώς λαμβάνει υπόψη της και αντιδρά στις πολλαπλές συγκρούσεις και διαπραγματεύσεις που συγκροτούν τα σύνορα τόσο ως θεσμούς όσο και ως κοινωνικές σχέσεις.

⁶ Ο όρος πολυσημικός εισάγεται από τον E. Balibar, αν και υπάρχουν και άλλοι όροι στη διεθνή βιβλιογραφία που περιγράφουν αυτόν τον τρόπο λειτουργίας των συνόρων. Για παράδειγμα, ο H. Bauder προτείνει τον όρο «aspect-seeing» (Bauder 2011).